

УДК 336.2:330.15
JEL: D01; E03; G02; H26; H30
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-1-90-95>

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ: АНАЛІЗ МОРАЛЬНИХ ДИЛЕМ І СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

©2025 МАРКОВИЧ І. Б.

УДК 336.2:330.15
JEL: D01; E03; G02; H26; H30

Маркович І. Б. Поведінкові аспекти ухилення від сплати податків: аналіз моральних дилем і соціальних норм

У статті проаналізовано поведінкові аспекти ухилення від сплати податків із урахуванням моральних дилем і соціальних норм, які впливають на податкову дисципліну. Під час дослідження виявлено, що податкова поведінка громадян значною мірою визначається їхнім ставленням до справедливості податкової системи, довірою до державних інституцій та прозорістю використання податкових коштів. Недовіра до уряду, корупція та низька якість державних послуг є основними причинами, що знижують рівень добровільного виконання податкових зобов'язань, що може бути складною проблемою державного адміністрування. Автор акцентує увагу на ролі соціальних норм і моральних дилем, що виникають у громадян при виборі між індивідуальною вигодою та суспільним обов'язком. Розглянуто ключові чинники, що стимулюють ухилення від сплати податків, зокрема відчуття несправедливості системи оподаткування, економічний тиск, корупцію в податкових органах і нерівномірний розподіл податкового навантаження. Також підкреслено значення поведінкових інтервенцій, таких як «наджі» та освітні програми, які сприяють формуванню позитивної податкової моралі та підвищенню дисципліни серед платників податків. Методика дослідження базується на аналізі сучасної наукової літератури, що висвітлює поведінкові підходи до вивчення податкової дисципліни. Порівняння українського та міжнародного досвіду дозволило виявити ключові проблеми та перспективи вирішення питань ухилення від сплати податків. Отримані результати підкреслюють важливість підвищення прозорості податкових процесів, зміцнення довіри до держави та створення справедливої системи оподаткування. Перспективи подальших досліджень охоплюють глибший аналіз впливу моральних дилем на податкову поведінку, адаптацію міжнародного досвіду до українського контексту та вивчення ефективності поведінкових інтервенцій у різних економічних і соціальних умовах.

Ключові слова: податкова поведінка, ухилення від сплати податків, моральні дилеми, соціальні норми, прозорість, поведінкова економіка.
Бібл.: 8.

Маркович Ірина Богданівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (вул. Руська, 56, Тернопіль, 46001, Україна)

E-mail: soriraa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4585-722X>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IQU-9577-2023>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56835681100>

UDC 336.2:330.15
JEL: D01; E03; G02; H26; H30

Markovych I. B. Behavioral Aspects of Tax Evasion: An Analysis of Moral Dilemmas and Social Norms

The article analyzes the behavioral aspects of tax evasion, taking into account the moral dilemmas and social norms that influence tax discipline. The research reveals that citizens' tax behavior is largely determined by their perception of the fairness of the tax system, trust in government institutions, and the transparency of tax fund usage. Distrust in the government, corruption, and the low quality of public services are the main reasons that reduce the level of voluntary compliance with tax obligations, which can pose a complex problem for public administration. The author emphasizes the role of social norms and moral dilemmas faced by citizens when choosing between individual benefit and social duty. Key factors stimulating tax evasion are discussed, including the sense of unfairness in the tax system, economic pressure, corruption in tax authorities, and the uneven distribution of the tax burden. The significance of behavioral interventions, such as «nudges» and educational programs, which contribute to the formation of positive tax morale and enhance discipline among taxpayers, is also emphasized. The research methodology is based on the analysis of contemporary scientific literature that highlights behavioral approaches to studying tax discipline. The comparison of Ukrainian and international experiences has allowed for the identification of key issues and prospects for addressing tax evasion. The results obtained underscore the importance of increasing the transparency of tax processes, strengthening trust in the State, and creating a fair taxation system. Prospects for further research encompass a deeper analysis of the impact of moral dilemmas on tax behavior, the adaptation of international experience to the Ukrainian context, and the study of the effectiveness of behavioral interventions in various economic and social conditions.

Keywords: tax behavior, tax evasion, moral dilemmas, social norms, transparency, behavioral economics.

Bibl.: 8.

Markovych Iryna B. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Finance, Ternopil Ivan Pului National Technical University (56 Ruska Str., 46001, Ukraine)

E-mail: soriraa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4585-722X>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IQU-9577-2023>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56835681100>

Наповнення бюджетів держави різних рівнів великою мірою залежить від ефективності податкової системи, яка враховує як потреби держави, так і економічну активність та можливості платників. Також податкова система повинна бути абсолютно зрозумілою платникам, будуватися на зручності адміністрування, можливостях використання сучасних цифрових рішень як платниками, так і державними органами.

Звичайно, сплата податкових платежів суб'єктами підприємництва та фізичними особами є їх обов'язком. Проте певні деструктивні поведінкові патерни можуть призводити до ухилення від сплати податків або порушення податкової дисципліни. Велике значення в таких процесах відіграють соціальні норми та моральні дилеми, які є об'єктами вивчення поведінкової економіки.

Проблематика ухилення від сплати податків залишається актуальною як в українських, так і в міжнародних наукових колах. Дослідження часто зосереджуються на вивченні причин, наслідків та шляхів подолання цього явища.

Наприклад, у статті Григоращенко О. В. «Ухилення від сплати податків: економіко-правовий аналіз» [1] досліджено теоретичні аспекти мінімізації суб'єктами економіки обсягів співпраці з державою в частині сплати податків. Автор зазначає, що, незважаючи на давність проблеми, вона залишається нагальною та потребує подальшого вивчення.

У міжнародному контексті стаття «How can tax compliance be incentivized? An economic analysis of tax evasion and the role of behavioral economics» [2] досліджує економічні злочини, пов'язані з ухиленням від сплати податків, та їх наслідки, включно з низьким економічним зростанням, недовірою до інституцій та фіскальними дефіцитами. Автори підкреслюють важливість ефективної податкової політики для стимулювання розвитку інфраструктури та соціальних програм.

Загалом сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до вирішення проблеми ухилення від сплати податків, що включає як економічні, так і поведінкові аспекти.

Ухилення від сплати податків залишається багатогранною проблемою, що потребує подальшого дослідження. В українському контексті недостатньо вивчено вплив моральних дилем і соціальних норм на податкову поведінку, особливо у кризових умовах, таких як економічні спади або політична нестабільність.

Залишається відкритим питання ефективного поєднання традиційних методів податкового примусу з поведінковими інтервенціями, спрямованими на зміцнення податкової моралі. Водночас

недостатньо досліджено роль прозорості та довіри до державних інституцій як чинників, що сприяють підвищенню добровільного виконання податкових зобов'язань.

Ці аспекти потребують комплексного аналізу, який би враховував як локальні особливості, так і сучасні підходи поведінкової економіки.

Метою дослідження є аналіз ключових моральних дилем і соціальних норм, які можуть визначати схильність суб'єктів підприємництва та фізичних осіб до ухилення від сплати податків.

Дослідження базується на аналізі сучасної наукової літератури, яка висвітлює моральні дилеми та вплив соціальних норм на податкову дисципліну. У роботі систематизовано джерела з акцентом на взаємозв'язок між прозорістю використання податків, довірою до держави та податковою поведінкою. Порівняння українського та міжнародного контекстів дозволило виявити ключові чинники, що потребують подальшого дослідження.

Варто визначити категорію «моральна дилема» в поведінковій економіці та поєднати її із податковими обов'язками.

У загальному сенсі під дилемою розуміється полемічний аргумент з двома протилежними положеннями, які є взаємовиключними, але при цьому не допускається можливість третього. В економічних відносинах моральні дилеми ускладнюються матеріальною природою економіки та прагненням суб'єкта економічних відносин задовольнити свої безмежні матеріальні бажання, а також тією безліччю інтересів (держави, підприємця, споживача тощо), які зачіпаються при спробі їх вирішення [3, с. 192].

Моральна дилема виникає, коли людина стикається з вибором між двома або більше альтернативами, що мають суперечливий характер з точки зору етичних принципів. У поведінковій економіці такі дилеми розглядаються як ключові фактори, що впливають на прийняття економічних рішень.

У контексті податкової поведінки моральні дилеми часто виникають через суперечність між індивідуальною вигодою (наприклад, збереження фінансових ресурсів шляхом ухилення від сплати податків) та суспільним обов'язком (забезпечення наповнення державного бюджету, з якого фінансуються громадські блага).

На відміну від класичних економічних моделей, що припускають раціональну поведінку, поведінкова економіка враховує емоції, когнітивні упредження та етичні переконання, які значною мірою визначають ухвалення рішень. Люди можуть відчувати провини за ухилення від сплати податків або, навпаки, виправдовувати свої дії через переконання в несправедливості податкової системи.

Розглянемо приклади моральних конфліктів у податкових рішеннях, які лежать у площині конфлікту «економічна вигода або суспільний обов'язок».

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Якщо платники податків вважають, що податкова система є несправедливою (наприклад, податковий тягар розподілений нерівномірно між платниками), вони можуть внутрішньо виправдовувати ухилення від сплати. Для них це стає способом «виправлення» несправедливості.

Справедливість податкової системи є основним чинником, що впливає на рівень довіри громадян до держави та їхню готовність добровільно виконувати свої податкові зобов'язання. Відчуття справедливості формується через сприйняття двох ключових аспектів: рівного підходу до всіх платників податків і ефективного використання акумульованих коштів.

Принцип справедливості в системі оподаткування, за думкою Юрківського О. Й. [4], може розглядатися в трьох проекціях розуміння справедливості: суспільна та соціальна, державна та підприємницька.

1. *Суспільна та соціальна справедливість* – максимальне врахування особливостей домогосподарств у процесі оподаткування доходів, майна шляхом застосування прорахованої системи податкового механізму – ставок, пільг із урахуванням суспільної важливості тощо.
2. *Державна справедливість* – визначення основних обов'язкових податкових платежів для забезпечення виконання мінімальних загальнодержавних конституційних державних функцій.
3. *Бізнесова (підприємницька) справедливість* – забезпечення в підприємстві та бізнесі справедливості шляхом формування диференційованих ставок і систем оподаткування з урахуванням показників господарювання, умов ринків з різним рівнем конкуренції.

Можна умовно виокремити горизонтальну та вертикальну податкову справедливість.

Горизонтальна справедливість у сфері оподаткування передбачає, що всі громадяни з однаковим рівнем доходів або володінням однаковою майном мають сплачувати однакову величину податків. Однак якщо система дозволяє певним групам осіб уникати податків через пільги, прогалини в законодавстві, корупційні схеми тощо, це викликає обурення серед інших платників. Нерівність у ставленні до суб'єктів оподаткування підриває за-

гальну довіру до податкової системи, незважаючи на законодавче закріплення такого принципу.

Вертикальна справедливість, своєю чергою, означає, що громадяни з вищим рівнем доходів повинні сплачувати більший відсоток своїх доходів, ніж ті, хто має нижчі доходи. Проте якщо багатші верстви населення використовують складні схеми мінімізації податкового навантаження або уникають сплати податків через корупційні домовленості, це створює відчуття несправедливості серед середнього та низького класу. У такій ситуації громадяни починають виправдовувати власне ухилення від сплати податків, вважаючи, що система несправедлива за своєю суттю.

Додатковим чинником, що підсилює відчуття несправедливості, є корупція в органах, відповідальних за адміністрування податків. Якщо громадяни сприймають податкову систему як механізм, що обслуговує інтереси корумпованих чиновників, а не суспільства загалом, це значно знижує рівень добровільної податкової дисципліни. Відчуття, що податки витрачаються на неефективні проекти, привілеї для певних груп або просто «розкрадаються», формує сильний протест проти виконання податкових зобов'язань.

Це доводять і дослідження податкової моралі, проведені В. Torgler, Ch. A. Schaltegger [5], відповідно до результатів яких, якщо платники податків сприймають податкову систему як справедливую, вони більш схильні виконувати свої податкові обов'язки. А розуміння оподаткування як несправедливого або випадки корупції в уряді можуть знизити мораль платників податків і підірвати рівень дотримання податкового законодавства.

Таким чином, справедливість системи оподаткування тісно пов'язана зі сприйняттям рівності, прозорості та доброчесності в її функціонуванні. Якщо система сприймається як несправедлива, це підриває її легітимність і стимулює ухилення від сплати податків навіть серед тих громадян, які за інших обставин могли б діяти відповідально.

ВИКОРИСТАННЯ ПОДАТКІВ ДЕРЖАВОЮ

Ставлення платників податків до податкової системи великою мірою визначається ефективністю їх використання державою. Важливо розуміти, що сприйняття цієї ефективності часто може бути суб'єктивним і спотворюватися або коригуватися досвідом та пріоритетами окремої людини. Відчуття того, що податкові надходження спрямовуються на покриття найбільш значущих потреб людини, значно підвищує рівень довіри до податкової системи та мотивує чесно виконувати свої податкові зобов'язання як громадянина держави.

Ситуація змінюється діаметрально, якщо громадяни мають сумніви щодо ефективності використання коштів. Низька якість державних послуг, а також відсутність видимих результатів від сплачених податків формують у людей стійке переконання, що їхні гроші витрачаються даремно. Відсутність прозорості у витратах лише посилює це відчуття, підштовхуючи громадян до пошуку способів уникнення податкових зобов'язань.

Прозорість і підзвітність державних органів є надзвичайно важливими для підтримання податкової дисципліни. Громадяни, які мають доступ до достовірної та надійної інформації про те, як витрачаються податки, можуть усвідомити свою участь у фінансуванні суспільних благ. Відсутність такої прозорості залишає простір для спекуляцій і підозр, що ресурси використовуються нерационально, що, своєю чергою, формує моральне виправдання для ухилення від сплати податків.

У площині цієї проблематики цікавою є стаття про досвід Індонезії [6]. Автор стверджує, що податкове невиконання зазвичай вважається серйозною проблемою, оскільки воно скорочує доходи держави, підриває здатність уряду забезпечувати суспільні блага та гальмує економічне зростання. Водночас автор пропонує альтернативний погляд – якщо ресурси, які уникали оподаткування, використовуються приватним сектором продуктивніше, ніж це зробив би уряд, то наслідки податкового невиконання можуть бути менш катастрофічними.

Емпіричні дослідження показують, що інвестиції приватного сектора мають значно вищу маржинальну продуктивність, ніж державні. Аналіз на основі даних Індонезії демонструє, що приватний капітал сприяє економічному зростанню значно більше, ніж державний. Державні інвестиції часто не мають значного впливу на економічний розвиток через їхню низьку ефективність.

Автор наголошує, що економічний вплив податкового невиконання залежить більше від того, як використовуються ресурси, ніж від їхнього обсягу. Якщо уряд витрачає податкові надходження неефективно або вони «осідають» у корумпованих схемах, це посилює негативний вплив податкового невиконання.

З огляду на це, слід особливо зважати на рівень потенційної ефективності використання коштів державою при формуванні фіскальної політики.

ВІДЧУТТЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ

Відчуття приналежності до певної соціальної групи є однією із потреб людини. Громадяни, які відчують себе частиною спільноти, схильні роз-

глядати фінансові витрати як моральний обов'язок і особистий внесок у спільне благо.

Поведінкові дослідження показують, що люди часто діють не тільки з раціональних, але й з альтруїстичних міркувань, усвідомлюючи, що їхні внески забезпечують загальний добробут. Це почуття соціальної відповідальності може мотивувати добровільне виконання певних зобов'язань, навіть якщо індивід особисто не отримує прямої вигоди від цих витрат.

Розглядаючи процес сплати податків через таку поведінкову призму, можна припустити, що перебуваючи в суспільстві та ідентифікуючи себе як його частину, яке має стійке безумовне правило та соціальну норму щодо сплати податків, окрема людина буде схильною до чіткого дотримання податкових зобов'язань. Інструменти наджингу, тобто м'якого підштовхування, будуть вкрай ефективними в такій ситуації. Наприклад, комунікація, що підкреслює, скільки громадян вже виконали свої податкові зобов'язання, може сприяти створенню відчуття, що чесна поведінка є соціальною нормою.

Колектив науковців [7] досліджують ефективність застосування поведінкових інтервенцій («наджі», англ. *nudge*) для підвищення податкової дисципліни. Автори проаналізували близько 1000 оцінок ефективності з 45 рандомізованих контрольованих досліджень (RCT), які були проведені в різних країнах. Отримано висновки, що підштовхування краще працюють у країнах з високим рівнем доходу та більш зрілими інституціями. Натомість у країнах із низьким рівнем доходу їхній вплив слабший через нижчий рівень податкової дисципліни та довіри до влади. Результати показують, що прості нагадування та повідомлення, що апелюють до податкової моралі, можуть підвищити ймовірність дотримання податкових зобов'язань, хоча ефективність таких заходів залежить від конкретного контексту та дизайну інтервенції.

Однак якщо громадяни не мають розуміння вагомості такої приналежності, або ця приналежність не є важливою з певних причин; якщо громадяни вважають, що держава або інші члени суспільства не дотримуються принципів чесності та справедливості, це почуття може зникнути.

Автори розглянули три основні стратегії:

- ✦ «наджі» (м'які підштовхування);
- ✦ «бустери» (посилення навичок і компетенцій платників);
- ✦ «сладжі» (усунення бар'єрів, що ускладнюють виконання податкових зобов'язань).

У роботі підкреслено, що традиційні методи, такі як штрафи та аудити, є важливими, проте їхня ефективність має свої межі, а в деяких випадках

може навіть знижувати рівень податкової дисципліни через зміну сприйняття ризиків.

Виявлено, що наджі, які використовують повідомлення про соціальні норми чи нагадування про податкові зобов'язання, є ефективними в короткостроковій перспективі, особливо серед платників із низькою дисципліною. Однак їхній вплив може бути неоднозначним і залежить від соціального контексту та типу платників.

Бустери, такі як освітні програми, спрямовані на підвищення фінансової грамотності, показали довгострокову ефективність у підвищенні добровільної податкової дисципліни. Водночас солідною перешкодою для виконання податкових зобов'язань є складність податкових систем і бюрократичні перепони.

Застосування сладжів через спрощення процедур значно підвищує рівень податкової дисципліни та зменшує кількість помилок.

Автори наголошують, що найкращі результати досягаються через поєднання поведінкових підходів із традиційними методами. Важливими вважаються підвищення прозорості використання податкових коштів, адаптація нуджів до специфіки платників податків, розробка програм для посилення фінансових компетенцій та усунення бюрократичних бар'єрів.

Підшукуючи кейси уникнення оподаткування серед членів спільноти, узагальнюючи такі випадки на всю систему, може формуватися когнітивне упередження «ефект несправедливості», посилюватися сприйняття того, що система працює не на користь спільноти. Це явище є проявом соціальної адаптації, коли люди підлаштовують свою поведінку під дії інших, навіть якщо вони суперечать закону чи моральним нормам.

Поведінка інших людей суттєво впливає на те, як громадяни ставляться до сплати податків. Якщо ухилення від податкових зобов'язань стає поширеним явищем у певній спільноті, це може формувати соціальну норму, згідно з якою така поведінка вважається прийнятною.

Отже, відчуття приналежності до суспільства формується через взаємодію моральних переконань, соціальних норм і прозорості діяльності уряду. Використання поведінкових підходів може значно посилити добровільну податкову дисципліну, підвищуючи рівень довіри та відповідальності в суспільстві.

ЕКОНОМІЧНИЙ ТИСК

Фінансові труднощі є одним із найпоширеніших чинників, що змушують людей ухилятися від сплати податків. Коли підприємці або фізичні осо-

би стикаються з вибором між забезпеченням фінансового виживання свого бізнесу чи родини та виконанням податкових зобов'язань, перше часто стає пріоритетом.

Підприємці, які працюють у нестабільних ринкових умовах, можуть розглядати ухилення від сплати податків як тимчасовий захід, що дозволяє уникнути банкрутства або підтримати бізнес на плаву.

У статті [8] розглянуто проблематику ухилення від сплати податків та податкової оптимізації в контексті економіки, що розвивається, на прикладі Бангладеш. Аналіз базується на огляді літератури, що охоплює понад 400 наукових статей, опублікованих між 2010 та 2023 рр.

Автори визначили, що ухилення від податків серед індивідуальних платників часто зумовлене рівнем доходів, складністю податкових систем, відсутністю прозорості у використанні податкових коштів, а також моральними переконаннями платників. Водночас корупція в податковій системі та недосконалість адміністративних процедур суттєво посилюють проблему.

Щодо корпоративного сектора, виявлено, що ухилення від податків значною мірою залежить від таких чинників, як фінансові обмеження, корпоративне управління та політичні зв'язки компаній. Крім того, значний вплив мають недоліки в податковому законодавстві, які створюють можливості для податкової оптимізації. У роботі також відзначається роль корпоративної соціальної відповідальності, яка може бути як засобом для підвищення податкової дисципліни, так і прикриттям для уникнення оподаткування.

Особливу увагу автори приділили податковій адміністрації, підкреслюючи, що низька якість послуг, політизація податкових органів та недовіра до них є основними перешкодами для дотримання податкової дисципліни. Автори наголошують, що підвищення прозорості у використанні податкових коштів, усунення корупції та впровадження жорстких санкцій можуть суттєво знизити рівень ухилення.

Таким чином, моральні дилеми та соціальні норми в податковій поведінці є складним переплетенням особистих інтересів, етичних переконань і сприйняття суспільних норм. Їх розуміння є ключовим для створення ефективних політик, спрямованих на підвищення рівня добровільного виконання податкових зобов'язань.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було виявлено, що моральні дилеми, соціальні норми та економічні чинники суттєво впливають на ухилення від сплати по-

датків. Аналіз показав, що недовіра до державних інституцій, відчуття несправедливості податкової системи, корупція та низька прозорість у використанні податкових коштів є ключовими причинами, які знижують рівень податкової дисципліни. Водночас використання поведінкових підходів, таких як наджі та освітні програми, здатне підвищити рівень добровільного виконання податкових зобов'язань.

Перспективними напрямками подальших досліджень є глибший аналіз впливу моральних дилем на податкову поведінку в кризових умовах, таких як економічні спади або політична нестабільність. Важливим є також вивчення ефективності комбінованих підходів, які інтегрують традиційні методи податкового примусу з поведінковими інтервенціями. Особливу увагу слід приділити адаптації міжнародних практик до локальних економічних і культурних умов.

Подальші розвідки можуть зосередитися на розробці моделей, що враховують специфіку сприйняття соціальних норм у різних регіонах, а також на пошуку способів підвищення прозорості використання податків. Це сприятиме створенню справедливої й ефективної податкової системи, яка мотивуватиме громадян до сумлінного виконання своїх податкових зобов'язань. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Григоращенко О. В. Ухилення від сплати податків: економіко-правовий аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 241–245. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.37>
2. AbdelNabi M., Wanas Kh., Mansour S. How can tax compliance be incentivized? An economic analysis of tax evasion and the role of behavioral economics. *Review of Economics and Political Science*. 2021. Vol. 7. Iss. 2. P. 87–107. DOI: <https://doi.org/10.1108/REPS-05-2021-0053>
3. Компанієць В. В., Бела О. О. Моральні дилеми в економічних відносинах: природа, види, фактори поведінки, рішення (підхід духовно-моральної детермінації). *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 78–79. С. 189–205. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.78-79.282640>
4. Юрківський О. Й. Соціальна справедливість як основа податкової довіри. *Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу* : тези Міжнародної наукової конференції (м. Житомир, 5–6 листопада 2020 р.). Житомир : ДУ «Житомирська політехніка», 2020. С. 107. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/107-1.pdf>
5. Torgler B., Schaltegger Ch. A. Tax Morale and Fiscal Policy. *CREMA Working Paper*, No. 2005-30. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/214344/1/2005-30.pdf>
6. Iswahyudi H. Economic Consequences of Tax Non-Compliance: Evidence From Indonesia. *MPRA Paper* No. 122337, University Library of Munich, Germany, 2018. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/122337/1/MPRA_paper_122337.pdf

7. Alm J., Burgstaller L., Domi A. et al. Nudges, Boosts, and Sludge: Using New Behavioral Approaches to Improve Tax Compliance. *Economies*. 2023. Vol. 11. Iss. 9. Art. 223. DOI: <https://doi.org/10.3390/economies11090223>
8. Hossain M. S., Ali M. S., Ling C. C., Fung C. Y. Tax avoidance and tax evasion: current insights and future research directions from an emerging economy. *Asian Journal of Accounting Research*. 2024. Vol. 9. No. 3. P. 275–292. DOI: <https://doi.org/10.1108/AJAR-09-2023-0305>

REFERENCES

- AbdelNabi, M., Wanas, Kh., and Mansour, S. "How can tax compliance be incentivized? An economic analysis of tax evasion and the role of behavioral economics". *Review of Economics and Political Science*, vol. 7, no. 2 (2021): 87-107. DOI: <https://doi.org/10.1108/REPS-05-2021-0053>
- Alm, J. et al. "Nudges, Boosts, and Sludge: Using New Behavioral Approaches to Improve Tax Compliance". *Economies*, art. 223, vol. 11, no. 9 (2023). DOI: <https://doi.org/10.3390/economies11090223>
- Hossain, M. S. et al. "Tax avoidance and tax evasion: current insights and future research directions from an emerging economy". *Asian Journal of Accounting Research*, vol. 9, no. 3 (2024): 275-292. DOI: <https://doi.org/10.1108/AJAR-09-2023-0305>
- Hryhorashchenko, O. V. "Ukhylennia vid splaty podatkov: ekonomiko-pravovy analiz" [Tax Evasion: Economic and Legal Analysis]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*, vol. 1, no. 4 (2022): 241-245. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.37>
- Iswahyudi, H. "Economic Consequences of Tax Non-Compliance: Evidence From Indonesia". *MPRA Paper* no. 122337, University Library of Munich, Germany, 2018. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/122337/1/MPRA_paper_122337.pdf
- Kompaniets, V. V., and Bela, O. O. "Moralni dylemy v ekonomichnykh vidnosynakh: pryroda, vydy, faktory povedinky, rishennia (pidkhid dukhovno-moralnoi determinatsii)" [Moral Dilemmas in Economic Relations: Nature, Types, Behavioral Factors, Decisions (Approach of Spiritual and Moral Determination)]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 78-79 (2022): 189-205. DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.78-79.282640>
- Torgler, B., and Schaltegger, Ch. A. "Tax Morale and Fiscal Policy". *CREMA Working Paper*, no. 2005-30. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/214344/1/2005-30.pdf>
- Yurkivskyi, O. I. "Sotsialna spravedyvist yak osnova podatkovoi doviry" [Social Justice as the Basis of Tax Trust]. *Suchasni vyklyky staloho rozvytku biznesu*. 2020. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/107-1.pdf>